

УДК 347. 211:346.26](477)

Гнатюк Тетяна Миколаївна,

аспірант кафедри цивільного права і процесу

Львівського національного університету імені Івана Франка

МАТЕРІАЛЬНІ СКЛАДНИКИ ЄДИНОГО МАЙНОВОГО КОМПЛЕКСУ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. В умовах сьогодення актуальним є питання купівлі-продажу підприємництва як єдиного майнового комплексу, оскільки створена нова юридична особа (підприємство) наділяється майном, необхідним для її діяльності. Через те, що єдиний майновий комплекс (підприємство) використовується для підприємницької діяльності, він перебуває в постійній динаміці. Це майно «на ходу», тобто з постійно змінюваним складом, що ускладнює його визначення як предмета договору під час продажу підприємства як об'єкта. Проблема полягає в тому, що підприємництво визначається як єдиний майновий комплекс із позначенням його складових частин. Склад підприємництва як єдиного майнового комплексу, що використовується для підприємницької діяльності, має бути зумовлений саме цим призначенням. Тоді складові частини, що утворюють підприємство, можна поділити на 3 групи: рухомі й нерухомі речі, призначені для здійснення підприємницької діяльності: земельна ділянка, будинки, споруди, устаткування, сировина, виготовлені й призначені до збуту й виготовлені в процесі виробництва товари; майнові права й обов'язки, включаючи права на кошти в кредитних установах; права інтелектуальної власності, на фірмове найменування, товарний знак. Саме тому необхідно уніфікувати поняттєвий апарат майнового комплексу підприємства як об'єкта цивільних правовідносин.

Стан дослідження теми. Аналізуючи законодавче врегулювання цього питання, слід відмітити, що Цивільний кодекс України визначає підприємство як єдиний майновий комплекс. Також у статті 66 Господарського кодексу України міститься характеристика майнових елементів матеріальної основи господарської діяльності підприєм-

ництва. Щодо теоретичних напрацювань, то слід зазначити, що питання матеріальних складників єдиного майнового комплексу підприємства в науковій літературі розкриті лише частково та поверхово. Вклад зробили такі вчені, як С. Степанов, Є. Петрова, Н. Лебідь, Н. Грущинська, С. Кривобок. Але для російського законодавця питання щодо єдиного майнового комплексу є не настільки новаторським і недослідженим, цим питанням займався М. Брогінський і В. Вітрянський. Однак увага цих авторів зосереджена на продажі єдиного майнового комплексу й проблемах його оцінки, але не висвітлені матеріальні складники єдиного майнового комплексу, тому й виникає необхідність вирішення цього питання.

Мета статті. Метою дослідження є розкриття матеріальної основи єдиного майнового комплексу та характеристика уречевлених майнових складників майнового комплексу підприємства. Також завданням є аналіз нормативно-правових актів і їх удосконалення у сфері майнового комплексу підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Єдиний майновий комплекс підприємства законодавством віднесений до речей. Майновий комплекс є особливим видом майна. Відповідно до ст. 190 ЦК України майном як особливим об'єктом вважається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права й обов'язки. Майновий комплекс підприємства охоплює перелічені складники поняття майна. У контексті функціонування єдиного майнового комплексу підприємства майнові складники зараховуються до матеріальних активів.

Матеріальні складники єдиного майнового комплексу підприємства є основою його

режим єдиного майнового комплексу підприємства.

У нашому випадку господарські майнові права й обов'язки як складова частина єдиного майнового комплексу підприємства виникають із господарських договорів, укладених підприємством – суб'єктом господарських відносин. У контексті характеристики складників єдиного майнового комплексу підприємства господарські права й обов'язки слід трактувати як права вимоги та борги.

Підприємницька діяльність здійснюється з метою отримання прибутку. Майновий комплекс підприємства використовується в цивільному обороті для здійснення статутних завдань. Реалізація останніх неможлива без укладення господарських договорів, результатом яких є виникнення господарських зобов'язань, змістом яких є права й обов'язки.

Із цього приводу В. Луць зауважує, що майново-господарськими визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин під час здійснення господарської діяльності, через які зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь іншої сторони чи утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Господарські (зокрема майново-господарські зобов'язання) можуть виникати, крім інших підстав, із господарського договору й інших угод, передбачених законом, а також з угод, хоча й не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать.

У результаті господарської діяльності з використанням єдиного майнового комплексу підприємства його складовими елементами стають права вимоги та борги, які становлять зміст господарських зобов'язань.

Єдиний майновий комплекс підприємства становить складний конгломерат майнових і немайнових елементів. Це дає підстави стверджувати в літературі, що єдиний майновий комплекс підприємства є складною річчю. На наш погляд, єдиний майновий комплекс підприємства не можна розглядати через призму критеріїв визначення поняття складної речі. Цей висновок базується на таких міркуваннях. По-перше, майновий комплекс підприємства не можна трактувати як річ, оскільки елементами останнього є немайнові складники. По-друге, майновий комплекс підприємства у відносинах статичності та динаміки цивільного обороту виступає як самостійний об'єкт цивільних прав і

обов'язків. По-третє, окремі складники єдиного майнового комплексу підприємства можуть бути об'єктами цивільного обороту, але вони об'єднані спільною метою, яка полягає у використанні їх із підприємницькою метою на основі матеріальної бази майнового комплексу.

Наведене дає можливість визначати єдиний майновий комплекс підприємства як самостійний об'єкт цивільних правовідносин з особливим правовим режимом. Останній дозволяє визначати майновий комплекс підприємства як об'єкт нерухомості.

Майнові складники за своєю цивільно-правовою природою спрямовані на набуття (збільшення) матеріальної складової частини комплексу підприємства. Майнова частина матеріальної основи підприємства складається з речей і майнових прав, які включають речові та зобов'язальні права, що забезпечують можливість здійснення підприємницької діяльності. Аналіз положень ст. 191 ЦК України дозволяє виокремити майнові групи, що входять до складу єдиного майнового комплексу підприємства. До них належать такі:

- 1) нерухомі та рухомі речі, які становлять матеріальну основу майнового комплексу підприємства й відображаються на балансі останнього як основні й оборотні фонди;
- 2) майнові права, пов'язані з об'єктами, переданими підприємству в користування;
- 3) майнові права й обов'язки, які є змістом зобов'язальних правовідносин за участю підприємства як суб'єкта права (права вимоги та боргові зобов'язання).

Таким чином, матеріальну основу єдиного майнового комплексу підприємства становлять взаємопов'язані рухомі та нерухомі речі та майнові права, які використовуються для спільної мети, визначеної статутом.

Законодавець виділяє окремі об'єкти, перераховуючи їх у складі єдиного майнового комплексу підприємства. Це об'єкти нерухомого майна (земельні ділянки, будівлі, споруди). Кожний із них має спеціальний правовий режим, урегульований законодавством.

Підприємство як єдиний майновий комплекс є нерухомим майном, але як об'єкт цивільно-правових відносин воно складається з матеріальних і нематеріальних активів, які мають самостійну вартісну оцінку. Тому поняттям підприємства як єдиного майнового комплексу й об'єкта нерухомості охоплюються також рухомі речі, на кожен з яких окремо поширюється правовий режим рухомої речі. Однак у сукупності вони виступа-

ють як єдиний цілісний об'єкт цивільно-правових відносин.

Усі уречевлені майнові складники майнового комплексу підприємства можна поділити на дві групи – рухоме й нерухоме майно. Основу нерухомого майна становлять земельні ділянки, будівлі, споруди. Цивілістична наука розглядає земельну ділянку як об'єкт права власності, який має цільове призначення (у нашому випадку – для здійснення підприємницько-господарської діяльності). Земельний кодекс України диференціює земельні ділянки за цільовим призначенням. Але цей критерій у ринкових умовах не завжди відображає зміст і межі повноважень власника (користувача) земельної ділянки, адже, наприклад, на землях сільськогосподарського призначення може здійснюватися товарне виробництво сільськогосподарської продукції з використанням майнового комплексу сільськогосподарського підприємства. Тому в умовах переходу до ринкової економіки необхідно уточнити критерії віднесення земельної ділянки до певної категорії земель.

Земельна ділянка сільськогосподарського призначення може використовуватися як складовий елемент єдиного майнового комплексу сільгосппідприємства, що вирощує й водночас переробляє продукцію сільськогосподарського призначення. Власне, це вимагається в сучасних реаліях регулювання експорту сільгосппродукції (поставка переробленої товарної маси, а не сировини). Однак, як констатує О. Шуміло, єдине цивільно-правове визначення земельної ділянки відсутнє, а поняття земельної ділянки як об'єкта цивільного права, земельних правовідносин, землеустрою, державного кадастрового обліку не є ідентичними. На думку названого автора, можна брати за основу визначення земельної ділянки як частини земельної поверхні з установленними межами, певним місцем розташування, із визначеними щодо неї правами. Як об'єкту цивільних правовідносин земельній ділянці властиві такі ознаки, які дозволяють характеризувати її як річ (предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки): 1) оборотоздатність; 2) віднесення законом до нерухомого майна; 3) індивідуальна визначеність; 4) можливість її віднесення як до подільних, так і до неподільних речей; 5) неспоживність; 6) наявність правового зв'язку з іншими природними об'єктами, які є її складовими частинами.

Водночас елементами складу єдиного майнового комплексу можуть бути набуті зобов'язальні та речові майнові права. Тому єдиний майновий

комплекс підприємства формується не лише за рахунок вкладів засновників (учасників), але й у результаті придбання майнових прав у процесі виробничої діяльності. Однією з визначальних ознак підприємництва є наявність майна, відділеного від майна засновників (учасників), майна інших юридичних осіб, державного чи комунального майна, що виявляється в наявності самостійного балансу.

Крім зобов'язальних майнових прав, до складу майнового комплексу підприємства можуть входити речові права, передбачені ЦК України:

- право володіння;
- право користування;
- право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);
- право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

Юридично підприємство як суб'єкт права не є власником об'єкта речових прав, але такі об'єкти перебувають на його балансі і є елементами складу єдиного майнового комплексу. Це не суперечить положенням чинного законодавства, згідно з якими одне й те саме майно, яке використовується в господарській діяльності, може належати іншим власникам.

ЦК України у ст. 395 серед видів речових прав на чуже майно не називає право господарського відання й оперативного управління, однак передбачає, що законом можуть бути встановлені інші речові права на чуже майно. До речових прав на чуже майно можна зарахувати також право господарського відання й оперативного управління.

Право господарського відання за змістом є близькою категорією до права власності. Відмінність полягає у праві розпорядження основними фондами, які є складовою частиною єдиного майнового комплексу підприємства. Так, відповідно до ч. 5 ст. 75 ГК України, державне комерційне підприємство не має права відчужувати об'єкти єдиного майнового комплексу, що належать до основних фондів, без згоди органу, до сфери управління якого він належить. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 20 вересня 2006 р. в підп. 18 ч. 2 ст. 5 не передбачає, що до повноважень Кабінету Міністрів України належить визначення порядку відчуження та списання державного майна. Порядком відчуження об'єктів державної власності, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 р., визначаються особливості продажу державного майна, яке належить до основних фондів.

До речових прав суб'єктів господарювання належить право оперативного управління. Ним визначається речове право, зміст якого полягає у володінні, користуванні, розпорядженні майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності в межах, установлених Господарським кодексом та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом).

Право оперативного управління для його суб'єкта є єдиним правовим режимом майна. Зазначений правовий режим майна відрізняється від права господарського відання за суб'єктивним складом. На праві господарського відання функціонують юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, а на праві оперативного управління діють юридичні особи, які не є підприємцями. Отже, майновий комплекс підприємства з правовим режимом господарського відання використовується для здійснення комерційної діяльності з метою отримання прибутку, а право оперативного управління здійснюється для цілей некомерційної господарської діяльності.

За обсягом повноважень право оперативного управління є вужчим, ніж право господарського відання. Під час здійснення права оперативного управління всі правомочності щодо правового режиму майнової основи визначені законодавством і власником (уповноваженим ним органом). Так, згідно із ч. 5 ст. 76 ГК України орган, до сфери якого входить казенне підприємство, дає дозвіл на здійснення ним господарської діяльності й визначає види продукції (робіт, послуг), на виробництво й реалізацію якої поширюється зазначений дозвіл. Відповідно до п. 10 Типового статуту казенного підприємства, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 16 липня 1998 р., майно підприємства, що є в державній власності й закріплене за підприємством, належить йому на праві оперативного управління. Підприємство має право розпоряджатися закріпленим за ним майном, що є державною власністю й належить до основних фондів підприємства, лише з дозволу органу управління. Казенне підприємство має право розпоряджатися майном, яке не належить до основних фондів, лише після виконання державного контракту відповідно до законодавства України.

Казенне підприємство є суб'єктом правовідносин у цивільному обороті, але володіти, користуватися й розпоряджатися переданим йому в оперативне управління майном воно може з об-

меженнями, установленими законодавством. Це стосується матеріальних складників єдиного майнового комплексу підприємства. Уповноважений орган має право вилучати в суб'єкта господарювання надлишкове майно; майно, що не використовується; майно, що не використовується за призначенням.

Таким чином, матеріальні складники підприємства як єдиного майнового комплексу можуть підлягати різному правовому режиму. Але суть і призначення матеріальних складників єдиного майнового комплексу підприємства не змінюється. Вони становлять майнову основу виконання, передбачену статутом завдань господарського призначення.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Визначальним критерієм характеристики підприємства як єдиного майнового комплексу є його цілісність, що полягає в здатності забезпечувати досягнення господарської мети, передбаченої статутними завданнями юридичної особи. Кожний зі складових елементів єдиного майнового комплексу підприємства може розглядатися як окрема річ із властивим їй правовим режимом, але в сукупності вони виступають цілісним об'єктом речових і зобов'язальних відносин.

Кількісний критерій майнових і немайнових складників підприємства як єдиного майнового комплексу визначається залежно від розміру й виду діяльності. У сукупності вони становлять обсяг основних і оборотних фондів, необхідних для здійснення підприємницької діяльності. Це зумовлює взаємозв'язок усіх матеріальних і нематеріальних складових частин єдиного майнового комплексу підприємства й підпорядкування досягненню передбаченої статутом господарської мети. До складу єдиного майнового комплексу підприємства входять майнові права, під останніми слід розуміти права вимоги власника (володільця) єдиного майнового комплексу, пов'язані з діяльністю підприємства як юридичної особи, а також майнові права на чужі речі в складі майнового комплексу.

У ст. 191 ЦК України серед елементів підприємства як єдиного майнового комплексу підприємства називаються права вимоги та борги. Перші слід трактувати як майнові права, що виникають із зобов'язальних відносин, у яких підприємство як суб'єкт права виступає кредитором. Борги необхідно віднести до майнових обов'язків, що в єдиному майновому комплексі підприємства належать до дебіторської заборгованості й мають зобов'язальну

правову природу. Борги як складовий елемент єдиного майнового комплексу підприємства слід розуміти як обтяження. У контексті розуміння поняття підприємства як єдиного майнового комплексу

право вимоги й борги характеризують два аспекти одного й того самого правового явища та синонімічно відповідають юридичним категоріям майнових прав і обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Олефіренко А. Договір купівлі-продажу підприємства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Нац. акад. внутр. справ. К., 2013. 18 с.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv/page>.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/436-15>.
4. Шуміло О. Законодавче визначення права власності на земельну ділянку. Проблеми цивільного права та процесу: тези доповідей учасників науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті О.А. Пушкіна. Харків: ХНУВС, 2017. С. 235.
5. Луць В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. 576 с.
6. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 20 вересня 2006 р. Відомості Верховної Ради України. № 46. Ст. 456.

Гнатюк Тетяна Миколаївна

МАТЕРІАЛЬНІ СКЛАДНИКИ ЄДИНОГО МАЙНОВОГО КОМПЛЕКСУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто сутність і особливості матеріальних складників єдиного майнового комплексу підприємства. Розглянуто єдиний майновий комплекс підприємства у вигляді сукупності речей і пов'язаних із ними майновими правами. Зроблено висновок, що майновий комплекс підприємства не можна трактувати як річ, оскільки елементами останнього є немайнові складники. Обґрунтовано, що майнові складники за своєю цивільно-правовою природою спрямовані на набуття (збільшення) матеріальної складової частини комплексу підприємства.

Ключові слова: матеріальні складники, єдиний майновий комплекс підприємства, підприємництво, майнові права, майнові об'єкти, підприємницька діяльність, господарська діяльність.

Гнатюк Татьяна Николаевна

МАТЕРИАЛЬНЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ЕДИНОГО ИМУЩЕСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрена сущность и особенности материальных составляющих единого имущественного комплекса предприятия. Рассмотрен единый имущественный комплекс предприятия в виде совокупности вещей и связанных с ними имущественных прав. Сделан вывод, что имущественный комплекс предприятия нельзя рассматривать как вещь, поскольку элементами последнего являются неимущественные составляющие. Обосновано, что имущественные составляющие по своей гражданско-правовой природе направлены на приобретение (увеличение) материальной составляющей комплекса предприятия.

Ключевые слова: материальные составляющие, единый имущественный комплекс предприятия, предпринимательство, имущественные права, имущественные объекты, предпринимательская деятельность, хозяйственная деятельность.

Hnatiuk Tetyana

MATERIAL COMPONENTS OF A SINGLE PROPERTY COMPLEX OF THE ENTERPRISE

The purpose of the study is to reveal the material basis of a single property complex and the characteristics of the registered property components of the property complex of the enterprise. Also, the task is to analyze regulatory and legal acts and improve them in the field of property complex of the enterprise. In today's conditions, the question of the sale and purchase of business as a single property complex is relevant, since a new legal entity (entrepreneurship) is created with the property necessary for its activities. Due to the fact that the only property complex (enterprise) is used for entrepreneurial activity, it is in constant dynamics. This property is "on the go", that is, with a constantly changing composition, which complicates its definition as the subject of the contract when the company sells as an object. The problem is that entrepreneurship is defined as a single property complex with the designation of its components. The composition of entrepreneurship as the only property complex used for entrepreneurial activity should be due to this purpose. Then the constituents forming the enterprise can be divided into 3 groups: movable and immovable things intended for business purposes: land, buildings, structures, equipment, raw materials, manufactured and intended for sale and made in the process of production of goods; property rights and obligations, including rights to funds in credit institutions; Intellectual Property Rights, Brand Name, Trademark. That is why it is necessary to unify the conceptual apparatus of the

property complex of the enterprise as an object of civil legal relations. In the article the essence and features of the material components of a single property complex of the enterprise are considered. A single property complex of the enterprise is considered in the form of a set of things and related property rights. It is concluded that the property complex of an enterprise can not be interpreted as a thing, since the elements of the latter are non-core components. It is substantiated that property components in their civil-law nature are aimed at acquiring (increasing) the material component of the enterprise complex.

Key words: material components, only property complex of the enterprise, entrepreneurship, property rights, property objects, entrepreneurial activity, economic activity.